

*Јелена Тодоровић Лазић**
Институт за политичке студије, Београд

ЕВРОСКЕПТИЦИЗАМ У СРБИЈИ – СТАРИ КОНЦЕПТ У НОВОМ РУХУ**

Сажетак

Предмет овог рада представља анализа феномена евроскептицизма у Србији и различитих облика у коме се он испољава. Иако важи за британски изум, овај феномен је стални елемент политичког пејзажа Европе последњих деценија, без обзира да ли се јавља у облику тврдог или меког, економског или политичког, и обавезно је национално специфичан за сваку европску државу појединачно. Циљ рада је да се на основу тумачења резултата Истраживања која је спровео Институт за политичке студије, пружи објашњење о степену и врсти евроскептицизма који испољавају грађани Србије. Први део рада је теоријски и посвећен је дефинисању сложеног феномена евроскептицизма. У другом делу рада, представљају се резултати Истраживања применом методе дескриптивне статистике. Последњи део рада бави се давањем тумачења резултата и образложењем варијетета евроскептицизма у Србији.

Кључне речи: евроскептицизам, Европска унија, Србија, државе кандидати, европске интеграције

Будући да евроскептицизам није везан за било какву специфичну идеологију, тешко га је раздвојити од многих облика критичког односа према Европској унији. Где се зауставља евроскептицизам, а где почиње легитимна критика коју грађани или групе могу изразити према одређеној мери или политици? Евроскептицизам се често матра монолитним, јединственим политиколошким фе-

* todorovic.j82@gmail.com

** Овај рад представља резултат рада на пројекту 179009 који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

номеном. То, међутим, представља озбиљну заблуду: евроскептицизам је хетероген и динамичан феномен, који се може уочити како међу политичким партијама, тако и међу бирачима, па се тако може више говорити о њему као о неухватљивом политиколошком и социолошком феномену. Потребан је свеобухватан, интердисциплинаран приступ како би се продрло у срж овог феномена.

Термин евроскептицизам се контекстуално користи од средине осамдесетих година прошлог века и сам почетак се може се пратити кроз новинске чланке британске штампе.¹ Његова употреба је била све чешћа нарочито кроз дебате око ратификације Мастрихтског споразума током деведесетих година 20. века. То је допринело да овај феномен преузме различита значења. Неки аутори тврде да значење евроскептицизма мора бити схваћено у односу на различите националне и политичке традиције и разноврсна искуства европских интеграција.²

1. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП ФЕНОМЕНУ ЕВРОСКЕПТИЦИЗМА

Пол Тагарт (*Paul Taggart*) понудио је једну од првобитних дефиниција евроскептицизма у којој овај сложен феномен дефинише доста свеобухватно као „термин који изражава идеју логичног и квалификованог противљења процесу европских интеграција укључујући при том и потпуно отворено противљење које не почиња на квалификованим аргументима“.³

Нешто касније Тагарт је сам схватио да је дефиниција доста неодређена и општа па је покушао да је „поправи“. Заједно са Зербиаком (*Aleks Szczerbiak*), увео је типологију по којој постоје две врсте евроскептицизма – меки и тврди – (*soft and hard*).⁴ Тврди евроскептицизам се може уочити тамо где постоји принципијелна опозиција према ЕУ и европским интеграцијама и стога се може видети код странака (али не само код политичких партија већ и код грађана, медија, невладиних организација) које мисле да би њихове државе требало да се повуку из чланства или чија се политика пре-

1) Јелена Тодоровић, „Евроскептицизам у земљама Европске уније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2010, стр. 232.

2) Robert Harmsen, Menno Spiering, “Eurocepticism and the evolution of european political debate”, in: *Eurocepticism: Party politics, national identity and european integration*, (eds. Robert Harmsen, Menno Spiering), Rodopi, Amsterdam, New York, 2004, стр. 17.

3) Paul Taggart, “A touchstone of dissent: Eurocepticism in contemporary Western European party systems”, *European Journal of Political Research*, Wiley Online Library, Vol. 1, No. 33, 1998, стр. 4.

4) Paul Taggart, Aleks Szczerbiak, “The Party Politics of Eurocepticism in EU Member and Candidate States”, *SEI Working Paper*, No. 51, 2002, стр. 7.

ма ЕУ, једнако противи актуелном пројекту европских интеграција. Како се и може видети из дефиниције, она укључује и одбијање чланства у Европској унији.⁵ Меки евроскептицизам постоји тамо где нема принципијелног приговора на европску интеграцију или чланство у ЕУ, али када забринутост у једној (или неколицини) области доводи до изражавања квалификоване опозиције према ЕУ или тамо где постоји осећај да је „национални интерес“ тренутно у супротности са путањом ЕУ. За ову категорију евроскептицизма се може рећи да је специфичан феномен који зависи од одређених питања у датом времену и одређене фазе процеса интеграције (противљење заједничкој валути, противљење уговорним ревизијама, противљење Уставу, противљење одређеним питањима пољопривредне политике, нуклеарна енергија, итд). Овако посматрано, меки евроскептицизам је нека врста „реформистичког“ евроскептицизма, који у основи подржава постојање и опстанак Европске уније.

Иако Тагартова дефиниција доминира, како научним тако и публицистичким текстовима о евроскептицизму, она је релативно широка. Недовољна одређеност феномена евроскептицизма делимично се одражава у пратећој литератури и чињеници да стручна јавност још увек није усвојила прецизну дефиницију вишеструко сложеног феномена. Критикујући типологију тврдог и меког евроскептицизма, Копецки и Мад (*Petr Kopecky, Cas Mudd*) са правом тврде да је линија разграничења између ова два типа евроскептицизма замагљена и да „критеријуми који се користе за одвајање појма остају нејасни.“⁶ Другим речима, ако се исказе јасно противљење трима или више европским политикама, да ли је њен евроскептицизам и даље мек или је прешао границе и постао тврд? Да ли то зависи од броја политика или разлога за противљење? Или пак, само жеља за повлачењем из чланства представља границу између тврдог и меког евроскептицизма?

Копецки и Мад предложили су алтернативну типологију евроскептицизма, која на темељу системске теорије Дејвида Истона, разликује дифузну и специфичну подршку за европске интеграције. Аутори дефинишу дифузну подршку као „подршку општим идејама европских интеграција“, док се специфична подршка посматра као „подршка актуелном пројекту европских интеграција“.⁷ На основу дифузне подршке, може се направити разлика између оних који подржавају општу идеју европске интеграције – еврофила у

5) Petr Kopecky, Cas Mudd, “The two sides of euroscepticism: Party positions on european integration in East Central Europe”, *European Union Politics*, Sage journals, Vol. 3, No. 3, 2002, стр. 300.

6) Исто.

7) Исто, стр. 300-301.

односу на оне који је не подржавају – еврофобе. Са друге стране, на основу специфичне подршке, Копецки и Мад разликују ЕУ оптимисте и ЕУ песимисте. Ако бисмо укрестили специфичну и дифузну подршку, добијамо четири нове категорије: евроентузијасте који подржавају и европске интеграције уопште и ЕУ као њихов актуелни пројекат, европротивнике који не прихватају нити општу идеју ни ЕУ; затим, евроскептике који подржавају идеју интеграција, али имају неке замерке на изглед и функционисање Европске уније; и коначно, европрагматисте који су против идеје европских интеграција, али подржавају ЕУ због практичних користи које могу добити од ње.⁸

Требало би поменути још два сродна појма као што су евродогмате и еврореалисти. Евродогмата је убеђен да је потпуна интеграција у виду ЕУ једини прави пут и једина истина. Насупрот њима, еврореалиста је онај који заступа ставове меког евроскептицизма из Тагартове типологије. У стварности се често деси да се еврореалистима зову они који не желе да се њихови ставови према ЕУ тумаче са негативним предзнаком, како се понекад доживљава феномен евроскептицизма.

Након Тагартове дефиниције, бројни теоретичари покушали су да појасне различите облике евроскептицизма. Међу њима, треба поменути и Луберса и Шеперса (*Marcel Lubbers, Peer Scheepers*) који разликују политички и инструментални евроскептицизам.⁹ Политички евроскептицизам они одређују као сумњу према ширењу моћи Брисела на рачун националних држава.¹⁰ Инструментални евроскептицизам, односи се на изражавање сумње према конкретним предностима које доноси чланство у ЕУ.¹¹ Сесил Леонт (*Cécile Leconte*) поред ова два, разликује и евроскептицизам заснован на вредностима који се односи на субјективну перцепцију да се, пошто се интеграција продубљује, институције ЕУ прекомерно мешају у питања која представљају фундаменталне системе вредности (на пример, питања као што су абортус и репродуктивна права, дефиниција брака).¹²

Најинтересантнију нову типологију евроскептицизма дао је Чех Петр Каниок (*Petr Kaniok*).¹³ Анализирајући дефиниције евро-

8) Исто, стр. 301.

9) Јелена Тодоровић, „Евроскептицизам у земљама Европске уније“, нав. дело, стр. 234.

10) Marcel Lubbers, Peer Scheepers, “Political versus instrumental Euroscepticism: Mapping scepticism in European countries and regions”, *European Union Politics*, Sage journals, Vol. 6, No. 2, 2005, стр. 225.

11) Исто.

12) Cécile Leconte, “The EU Fundamental Rights Policy as a Source of Euroscepticism”, *Human Rights Review*, Springer International Publishing, 2014, Vol. 15, стр. 86.

13) Petr Kaniok, “Europeanists, Eurogovernmentalists, and Eurosceptics: A Constructive

скептика, еврофила и сличних појмова, укључивањем позитивних и негативних карактеристика ЕУ, прикупљањем основних докумената различитих програма странака Каниок је закључио да је евроскептицизам једна нестабилна категорија. У свом језгру, нова типологија је заснована на факторима гласања у Европском парламенту и на анализи програма политичких партија. На тај начин Каниок издваја три врсте ставова људи према ЕУ: европеисти/европејци, евроскептици и евроговернменталисти (*eurogovernmentalists*).¹⁴ Први тип по Каниоковој типологији европеисти – односи се на „апологете Европске уније“ који верују да она треба да постане федерација једног дана. Евроговернменталисти имају концептуалну основу у међувладиној парадигми европских интеграција. Један од њихових главних ставова је недостатак уверења о неопходности изградње или идентификације политичко-социјалних феномена као што су европска нација, нови европски идентитет итд. Према Каниоку, евроскептици се налазе између европејаца и евроговернменталиста.¹⁵

Соренсен (*Catharina Sorensen*) препознаје четири различита извора евроскептицизма: економски фактори (материјалне користи које доноси чланство); страх од губљења националног идентитета (евроскептицизам заснован на суверенитету); страх од надгласавања у доношењу одлука (демократски евроскептицизам) и политички повезаних фактора (што укључује и социјални аспект), што се показало као важна подструктура за повећање евроскептицизма у Данској, Француској и Великој Британији.¹⁶ Неки аутори наглашавају да евроскептицизам настаје као резултат интеракције између идентитета и економског интереса.¹⁷ На политичкој десници, евроскептицизам је изражен у критикама да ЕУ нарушава национални идентитет. Бројне карактеристике евроскептицизма између различитих земаља потврђују претпоставку да не постоји униформисан тренд евроскептицизма. На пример, извори евроскептицизма у Скандинавији су директно повезани са социјалним и економским факторима, где се јавно мњење плаши либерализације, наметнутих правила и негативних утицаја које ЕУ може имати на државу благостања.

Criticism of Previous Research”, in: *Euroscepticism and European Integration* (eds. Krisztina Arató, Petr Kaniok), Political Science Research Center, Zagreb, 2009, стр. 166.

14) Исто, стр. 165.

15) Исто.

16) Catharina Sorensen, “Danish and British popular euroscepticism compared: a sceptical assessment of the concept”, *DIIS Working Paper 25*, 2004, стр. 3.

17) Liesbet Hooghe, Gary Marks, “Source of Euroscepticism”, *Acta Politica*, Palgrave Macmillan UK, Vol. 42, No. 2-3, 2007, стр. 119-127.

Разумевање природе, обима и садржаја евроскептицизма има далекосежне импликације на анализу процеса европских интеграција. Тагартов првобитни чланак покренуо је обимну литературу о евроскептицизму. Евроскептицизам се мења и прилагођава према духу времена и националном контексту сваке земље. Може се усмерити на систем у целини, на његов институционални дизајн, на специфичне политике (проширење, евро), или на општи правац развоја система ЕУ. Друге дефиниције обухватају Флудову (*Chris Flood*) шестостепену скалу ставова партија према европским интеграцијама где имамо као крајње половине европротивнике и максималисте. Између једних и других налазе се ревизионисти – они који заговарају да се врати ситуација пре великих ревизија оснивачких уговора; ту су и минималисти (они који прихватају тренутну ситуацију али одбијају даљу интеграцију); градуалисти (они који се залажу за постепену интеграцију) и реформисти (они који се залажу за промену тренутне ситуације).¹⁸ Треба поменути и Контитеву (*Nicolo Conti*) петостепену скалу на којој разликује тврде евроскептике, меке евроскептике, оне без јасног става према европским интеграцијама, функционалне европејце и европејце по идентитету.¹⁹

Евроскептицизам је почео да се појављује као важно подручје истраживања у друштвеним наукама. Његова популарност је почела да расте нарочито након одбацивања референдума ЕУ (у Француској и Холандији 2005. године), успона евроскептичних политичких партија на националним изборима али и на изборима за Европски парламент (2014. година) и сталног тренд опадања подршке јавности за ЕУ у већини држава чланица што нам показују истраживања јавног мњења Евробарометра која се раде два пута годишње од 1973. године.

Литература о евроскептицизму постаје обимнија у периоду након усвајања Мастрихта. Овај феномен постојао је још од раних фаза европске интеграције али је временом доживео преображај у погледу домета (широка распрострањеност) и карактера (вишедимензионалност). Тако можемо говорити о три фазе у развоју евроскептицизма. У првом периоду, евроскептицизам је претежно (али не искључиво) присутан код националних елита. Друга фаза

18) Chris Flood, "Euro-scepticism: A Problematic Concept", *Paper presented at the UACES 32nd Annual Conference and 7th Research Conference, Queen's University Belfast, 2002*, стр. 5, Internet, <https://www.uaces.org/documents/papers/0201/flood.pdf>, 29/04/2018.

19) Nicolo Conti, "Party Attitudes to European Integration: A Longitudinal Analysis of the Italian Case", *EPERN Working Paper 13*, 2003, стр. 17, Internet, <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-working-paper-13.pdf&site=266>, 30/04/2018.

почиње са тешкоћама у ратификацији Мастрихтског уговора. Оне су покренуле интензивно размишљање о будућности европских интеграција али су истовремено и актуелизоване расправе о јазу између европских институција и грађана. Пораст критичког дискурса о Европској унији током 2000-тих, указује на то да иако у почетку схваћен као ефемерни феномен, евроскептицизам је постао саставни део процеса европских интеграција. Трећа и најновија фаза евроскептицизма поклапа се са избијањем финансијске и мигрантске кризе. Обе кризе представљају катализатор снажних облика евроскептицизма у Британији и другде по Европи. Данас се може говорити о томе да национални интереси – више него икад раније у историји европских интеграција имају приоритет над европском солидарношћу, наравно под претпоставком да солидарност уопште постоји. Не треба заборавити ни евроскептицизам који је настао као резултат временски дуготрајног процеса проширења и јавља се код држава које су постале чланице 2004. и касније, као и код оних које још увек нису постале чланице, међу којима је и Србија.

2. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА²⁰

У овом делу рада користићемо резултате Истраживања јавног мњења Института за политичке студије како бисмо видели да ли евроскептицизам постоји у Србији и у ком облику.

Табела 1: Да ли сте за учлањење Србије у ЕУ?

	2015	2016	2017/1	2017/2
Да	40.6%	39.9%	44.1%	47.1%
Не	42.7%	46.3%	43.4%	41.3%
Не знам	16.8%	13.7%	12.5%	11.7%

Извор: Истраживања 2015, 2016, 2017/1, 2017/2

Табела 1 даје нам одговор на питање шта грађани Србије мисле о чланству Србије у Европској унији. Оно што је одмах уочљиво је да подршка не прелази 50 процената. То значи да када би у овом тренутку био расписан референдум о чланству, грађани Србије не би изгласали чланство у ЕУ. Овај показатељ нам говори у прилог тезе да евроскептицизам у Србији несумњиво постоји.

20) Истраживања је спровео Институт за политичке студије, Београд, теренско истраживање у виду упитника, на стратификованом узорку на целокупној територији Србије, без Косова и Метохије, 2015. Истраживање је вршено у периоду од 16. до 26. новембра, на узорку 1272 испитаника, 2016. у периоду од 20. до 30. новембра, на узорку 1272, 2017/1 у периоду од 25. маја до 5. јуна на узорку 1272, и 2017/2 од 20. до 30. новембра на узорку 1474.

Посебно је занимљиво што је број негативних гласова већи од 40 процената а најупечатљивији податак је тај што је 2015. и 2016. године проценат негативних гласова био већи од процента у корист чланства у ЕУ. Све то заједно говори о изразито присутном тренду евроскептицизма у Србији.

Табела 2: Оцена поступака Европске уније

	2015	2016	2017/1	2017/2
Веома негативно	31.2%	24.2%	21.1%	19.6%
2	17.4%	21.7%	18.2%	19.2%
3	24.9%	24.1%	26.9%	29.9%
4	12.1%	14.5%	19.2%	17.4%
Веома позитивно	5.0%	8.5%	6.4%	6.5%
Не знам	9.4%	6.8%	8.1%	7.4%

Извор: Истраживања 2015, 2016, 2017/1, 2017/2

На претходне тврдње надовезује се и табела 2 у којој се виде одговори на питање како грађани оцењују поступке Европске уније према Србији. Негативне оцене доминирају, са тим што се проценат веома негативних ставова смањило у односу на 2015. годину и то значајно (31.2 наспрам 19.6) док је проценат веома позитивних ставова порастао само за 1.5%. Укупно веома негативни и претежно негативни (категорија 2) надвлађавају позитивне (веома позитивно заједно са категоријом 4 – претежно позитивно).

Табела 3: Мишљење грађана о ЕУ

	2016	2017/1	2017/2
Веома неповољно	25.7%	22.7%	19.7%
2	20.8%	17.8%	18.6%
3	19.5%	24.7%	28.1%
4	17.1%	17.3%	20.0%
Веома повољно	10.5%	9.6%	7.1%
Не знам	6.4%	7.9%	6.5%

Извор: Истраживања 2016, 2017/1, 2017/2

Слично као и табела 2, табела 3 доноси нам сличне резултате као одговор на питање какво је мишљење грађана Србије о Европској унији. Веома неповољно и претежно неповољно мишљење се издваја на први поглед и у укупном збиру далеко превазилази веома повољно и претежно повољно мишљење (38.3 наспрам 27.1 2017/2 док је 2015. та разлика била још убедљивија 46.5 наспрам 27.6).

Табела 4: Да ли мислите да током преговора о чланству у ЕУ, Србија треба да испуни све постављене услове?

	2016	2017/1
Да	18.8%	20.6%
Не	62.9%	61.4%
Не знам	18.3%	18.0%

Извор: Истраживања 2016, 2017/1

Табела 4 нуди нам једно од могућих образложења негативних ставова из претходних табела кроз одговоре на питање да ли мислите да током преговора о чланству у ЕУ, Србија треба да испуни све постављене услове. Преко 60 процената грађана Србије сматра да Србија не треба да испуни све услове.

Табела 5: Да ли Србија треба да призна Косово да би била примљена у ЕУ?

	2017/2
Да	23.3%
Не	64.8%
Не знам	12.0%

Извор: Истраживање 2017/2

Табела 5 носи нам један од водећих разлога за евроскептичне ставове грађана Србије а то је питање Косова и Метохије. На питање да ли Србија треба да призна Косово да би била примљена у ЕУ, 64.8% грађана Србије сматра да не треба.

Табела 6: Корелација 1

		Да ли сте за учлањење Србије у ЕУ?	ЕУ/ оцена поступака	Захтеви ЕУ	Пол	Колико имате година	Образовање	Запосленост
Да ли сте за учлањење Србије у ЕУ?	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	1	.255**	.306**	.036	.019	.032	.062*
ЕУ/ оцена поступака	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	.255**	1	.522**	.081**	-.001	.008	.005
Захтеви ЕУ	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	.306**	.522**	1	.058*	-.026	-.027	.037
Пол	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	.036	.081**	.058*	1	-.021	-.042	-.020
Колико имате година	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	.019	-.001	-.026	-.021	1	-.226**	.243**
Образовање	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	.032	.008	-.027	-.042	-.226**	1	-.305**
Запосленост	Pearson Correlation Sig. (2-tailed)	.062*	.005	.037	-.020	.243**	-.305**	1

Извор: Истраживање 2015

На основу табеле 6 можемо закључити да јака корелација²¹ постоји између пола и оцене поступака Европске уније, односно да пол као варијабла у великој мери утиче на одговоре на питање како оцењујете поступке Европске уније.

Табела 7: Корелација 2

		Да ли сте за учлањење Србије у ЕУ?	Мишљење о ЕУ	ЕУ/ оцена поступака	Да ли мислите да током преговора о чланству у ЕУ Србија треба да испуни све постављене услове	Пол	Колико имате година	Образовање	Запосленост
Да ли сте за учлањење Србије у ЕУ?	Pearson Correlation	1	.130**	.201**	.295**	.065*	.032	-.006	.034
	Sig. (2-tailed)		.000	.000	.000	.026	.272	.829	.240
Мишљење о ЕУ	Pearson Correlation	.130**	1	.691**	.186**	.076**	-.027	-.001	.066*
	Sig. (2-tailed)	.000		.000	.000	.009	.349	.966	.023
ЕУ/ оцена поступака	Pearson Correlation	.201**	.691**	1	.171**	.097**	-.047	.007	.005
	Sig. (2-tailed)	.000	.000		.000	.001	.108	.818	.857
Да ли мислите да током преговора о чланству у ЕУ Србија треба да испуни све постављене услове	Pearson Correlation	.295**	.186**	.171**	1	.003	-.008	.017	.039
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000		.905	.774	.552	.176
Пол	Pearson Correlation	.065*	.076**	.097**	.003	1	-.013	.001	.014
	Sig. (2-tailed)	.026	.009	.001	.905		.666	.962	.641
Колико имате година	Pearson Correlation	.032	-.027	-.047	-.008	-.013	1	-.285**	.256**
	Sig. (2-tailed)	.272	.349	.108	.774	.666		.000	.000
Образовање	Pearson Correlation	-.006	-.001	.007	.017	.001	-.285**	1	-.352**
	Sig. (2-tailed)	.829	.966	.818	.552	.962	.000		.000
Запосленост	Pearson Correlation	.034	.066*	.005	.039	.014	.256**	-.352**	1
	Sig. (2-tailed)	.240	.023	.857	.176	.641	.000	.000	

Извор: Истраживање 2016

21) Корелација је јака када број мањи од 0.05.

И 2016. године пол је јако корелисан са оценом поступака Европске уније, док прво Истраживање из 2017. године доноси једну новину (табела 8) а то је да пол доста утиче на одговоре на питање какво је ваше мишљење о ЕУ а тај тренд се наставља и у другом Истраживању из 2017. године (табела 9).

Табела 8: Корелација 3

		Да ли сте за учлањење Србије у ЕУ?	Мишљење о ЕУ	Да ли мислите да током преговора о чланству у ЕУ Србија треба да испуни све постављене услове	ЕУ/ оцена поступака	Пол	Колико имате година	Образовање	Запосленост
Да ли сте за учлањење Србије у ЕУ?	Pearson Correlation	1	.187**	.202**	.191**	.049	-.006	.023	-.012
	Sig. (2-tailed)		.000	.000	.000	.085	.823	.410	.676
Мишљење о ЕУ	Pearson Correlation	.187**	1	.144**	.665**	.087**	-.038	.008	-.048
	Sig. (2-tailed)	.000		.000	.000	.002	.178	.770	.086
Да ли мислите да током преговора о чланству у ЕУ Србија треба да испуни све постављене услове	Pearson Correlation	.202**	.144**	1	.164**	.000	-.038	-.015	-.047
	Sig. (2-tailed)	.000	.000		.000	.992	.183	.591	.092
ЕУ/ оцена поступака	Pearson Correlation	.191**	.665**	.164**	1	.053	-.044	-.026	-.024
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000		.059	.115	.359	.388
Пол	Pearson Correlation	.049	.087**	.000	.053	1	.005	-.028	.032
	Sig. (2-tailed)	.085	.002	.992	.059		.863	.315	.251
Колико имате година	Pearson Correlation	-.006	-.038	-.038	-.044	.005	1	-.276**	.269**
	Sig. (2-tailed)	.823	.178	.183	.115	.863		.000	.000
Образовање	Pearson Correlation	.023	.008	-.015	-.026	-.028	-.276**	1	-.348**
	Sig. (2-tailed)	.410	.770	.591	.359	.315	.000		.000
Запосленост	Pearson Correlation	-.012	-.048	-.047	-.024	.032	.269**	-.348**	1
	Sig. (2-tailed)	.676	.086	.092	.388	.251	.000	.000	

Извор: Истраживање 2017/1

Табела 9: Корелација 4

		Да ли сте за учлањење Ср- бије у ЕУ	Да ли Србија треба да призна Косово да би била примљена у ЕУ	Мишљење о ЕУ	ЕУ/ оцена поступака	Пол	Колико имате година	Колико сте укупно година провели школујући се	Запосленост
Да ли сте за учлањење Србије у ЕУ	Pearson Correlation	1	.451**	.065*	.078**	.010	.007	-.032	-.009
	Sig. (2-tailed)		.000	.013	.003	.713	.774	.221	.744
Да ли Ср- бија треба да призна Косово да би била примљена у ЕУ	Pearson Correlation	.451**	1	.139**	.164**	.039	-.047	.031	-.014
	Sig. (2-tailed)	.000		.000	.000	.131	.074	.227	.599
Мишљење о ЕУ	Pearson Correlation	.065*	.139**	1	.668**	.074**	-.008	-.029	.026
	Sig. (2-tailed)	.013	.000		.000	.004	.745	.260	.312
ЕУ/ оцена поступака	Pearson Correlation	.078**	.164**	.668**	1	.120**	-.012	-.015	.011
	Sig. (2-tailed)	.003	.000	.000		.000	.645	.563	.678
Пол	Pearson Correlation	.010	.039	.074**	.120**	1	-.069**	-.021	.077**
	Sig. (2-tailed)	.713	.131	.004	.000		.008	.428	.003
Колико имате го- дина	Pearson Correlation	.007	-.047	-.008	-.012	-.069**	1	-.221**	.314**
	Sig. (2-tailed)	.774	.074	.745	.645	.008		.000	.000
Колико сте укупно година провели школујући се	Pearson Correlation	-.032	.031	-.029	-.015	-.021	-.221**	1	-.200**
	Sig. (2-tailed)	.221	.227	.260	.563	.428	.000		.000
Запосле- ност	Pearson Correlation	-.009	-.014	.026	.011	.077**	.314**	-.200**	1
	Sig. (2-tailed)	.744	.599	.312	.678	.003	.000	.000	

Извор: Истраживање 2017/2

3. ЕВРОСКЕПТИЦИЗАМ У СРБИЈИ – ПОКУШАЈ ОБЈАШЊЕЊА

Евроскептицизам у Србији има многобројне узроке. Први и основни уклапа се у евроскептицизам изазван претприступном

стратегијом.²² У случају Србије, овај добро познати облик има неке модификације које му управо кроје ново рухо.

Не само поменути Истраживања које је спровео Институт за политичке студије, већ и званична истраживања које спроводи Министарство за европске интеграције, показују нам да људи у Србији нису наклоњени према чланству у ЕУ. Такав тренд је примећен у већини земаља кандидата у њиховом преговарачком процесу. Недостатак подршке изазвали су многи фактори, али најизраженији су: захтевне и скупе реформе које се морају спровести, недостатак информација о ЕУ, разочарење социо-економским стандардима и тренутним стањем у земљи и слично. Извори евроскептицизма варирају од земље до земље (унутар и изван ЕУ, која фаза интеграције је у току), од партије до партије (радикална левица, конзервативна десница, радикална десница).

Самит ЕУ који је одржан у Солуну 2003. године у литератури се често означава као прекретница у односу региона „Западног Балкана“²³ и Европске уније будући да је тада овај регион добио чврста обећања о догледној европској перспективи кроз Процес стабилизације и придруживања. Међутим, почетни ентузијазам који је уследио, истопио се током наредних година јер се нису остварила очекивања већине земаља региона (изузимајући Хрватску која је 2013. постала чланица Европске уније). Иако је за многе од њих европска перспектива и даље на дугачком штапу, политика проширења се може из неких углова посматрано, оценити као успешна имајући у виду да је перспектива чланства коју је Солунски процес најавио, послужила у одређеној мери као катализатор постконфликтне стабилизације у региону. За политичке лидере и јавност у региону, данас често обећања дата на Солунском самиту пре 15 година имају, ипак, симболички значај с обзиром на то да се проширење не налази на листи приоритета Брисела у наредним годинама.

Грађани Србије последњих година дају мању подршку европским интеграцијама, она често не прелази 50 процената. Разлози за то су многобројни. Из Брисела стижу двосмислене поруке. Након 2009. године када је подршка интеграцијама износила 73 одсто и када је оволиком ентузијазму и оптимизму допринело укидање виза – подршка је наредних година стрмоглаво опадала.²⁴ Нај-

22) Јелена Тодоровић, „Евроскептицизам у земљама Европске уније“, нав. дело, стр. 248.

23) Појам Западног Балкана се користи као политички а не географски с обзиром да су га формулисали званичници Европске уније као јединствени појам који се помиње у контексту Процеса стабилизације и придруживања.

24) Jelena Todorovic Lazic, Aleksandra Kolakovic, “Euroscepticism in the EU – old concept and new forms”, in: *Political Science, International Relations and Security Studies*, (eds. Stelian

новије истраживање јавног мњења, које је током децембра спровело Министарство за европске интеграције, показује да би улазак у ЕУ на потенцијалном референдуму подржало 52 одсто грађана, 24 одсто би гласало против, 12 одсто не би гласало уопште, а 12 одсто не зна одговор;²⁵ то ипак није најнижи ниво подршке, јер је она у појединим тренуцима износила и 41 одсто (јун 2016, децембар 2012).²⁶ У прилог овом преокрету у ставовима говори и аргумент Слободана Антонића који тврди да се трансформација догодила 2011. године и то најпре у медијским круговима у Србији наводећи експлицитно ауторе и њихове текстове као и медије у којима су они објављени.²⁷ Пре тога, према мишљењу Антонића, готово сви медији у Србији су испољавали изразито евроентузијастичне ставове.²⁸

Европске интеграције трају већ 17 година и претвориле су се у километарску трку којој циљ још увек није тако близу. Временом се тема чланства у ЕУ излизала као предизборна тема јер није било конкретних резултата у смислу опипљивих користи које би грађани Србије могли да осете услед приближавања Унији – „почетна одлука да се подржи процес интеграције, доноси се као резултат мање или више рационалне калкулације о предностима интеграције а не као резултат ‘европејства’“.²⁹ Потенцијално чланство у ЕУ грађани Србије често доживљавају као читав низ ултиматума па је очигледнији штап у поређењу са шаргарепом. „Оно што значајно продубљује скептицизам код држава у процесу приступања јесте сам процес који је прилично дуг и који не изгледа онако како би грађани желели, а то је да буде партнерски“.³⁰ Недовољна подршка у Србији повезана је и са доживљајем процеса и криза које се одвијају унутар саме ЕУ: финансијска, криза евра, мигрантска, криза идентитета, Брегзит. Политички лидери у Србији исти-

Scăunaș, Vasile Tabără, Eugen Străuțiu), Lucian Blaga University Press, Sibiu, 2016, стр. 158.

25) Република Србија, Министарство за европске интеграције, *Европска оријентација грађана Србије: Испитивање јавног мњења (децембар 2017. године)*, Internet, http://www.mei.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/istrazivanja_javnog_mnjenja/javno_mnjenje_decembar_17.pdf, 26/04/2018.

26) Исто.

27) Slobodan Antonić, “Euro-scepticism in Serbia”, *Serbian Political Thought*, Institute for Political Studies, Belgrade, Vol. 5, No. 1/2012, стр. 71-75.

28) Исто, стр. 71.

29) Дејана М. Вукчевић, „‘Банални европеизам’ и идентитет у процесу европске интеграције“, у зборнику: *Национални идентитет и међународне интеграције*, (приредили: Зоран Милошевић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 184.

30) Иван Радосављевић, Никола Јовић, „Због чега расте евроскептицизам: ставови младих према Европској унији“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2016, стр. 115.

чу да је чланство у ЕУ стратешки циљ, међутим, истовремено се Унија осуђује због њених ставова према Косова, али и због НАТО интервенције. Унутрашњи проблеми и турбуленције унутар „бриселске Европе“ се често могу пронаћи у медијима. Иако на први поглед делује да је због свега наведеног тема ЕУ изгубила важност код бирача, грађани Србије и даље гласају за партије које су, макар декларативно, заговорници европских интеграција.³¹ Поруке које долазе из Брисела доживљавају се као стално условљавање, понижавање Србије, угрожавање њеног идентитета. Узрок негативних ставова о ЕУ је и то што су грађани или лоше информисани или уопште нису информисани.

Евроскептицизам у Србији има неке оригиналне особености о којима су писали многи домаћи аутори, при чему треба издвојити закључке до којих је дошао социолог Слободан Антонић у својим текстовима „О ‘дебриселизацији’ бирача: евроскептицизам у јавном мњењу Србије“ као и “Euroscepticism in Serbia”. Закључци се односе на несразмеран однос између домаће литературе богате евроскептичном аргументацијом, пораста евроскептичних ставова код грађана са једне стране и недовољно испољене евроскептичне оријентације код владајућих политичких партија у домаћем Парламенту и Влади.³² Политичке партије у Србији све до 2011. године устручавале су се од јавног испољавања евроскептичних ставова, као да их је било стид да наглас кажу да не подржавају еуфоричну идеју о пожељном чланству у Европској унији.³³ Демократска странка Србије (ДСС) и Српска радикална странка (СРС) прве су јасно испољиле да не подржавају чланство Србије у ЕУ.³⁴ Оно што је интересантно, те две партије, заједно са Дверима, данас представљају доминантне евроскептичне партије у Србији али оне не учествују у Влади на републичком нивоу нити су у њој учествовале од 2011. године на овамо (неке чак и раније а неке попут Двери су касније и формиране). Ту долазимо до парадокса да су партије које су последњих година на власти у Србији пресудно евроентузијастичне или макар декларативно тврде да Европа нема алтернативу, док њихови бирачи нагињу евроскептицизму на основу свих поменутих Истраживања (и оним које спроводе Министарство за ев-

31) Jelena Todorovic Lazic, Aleksandra Kolakovic, “Euroscepticism in the EU – old concept and new forms”, нав. дело, стр. 158.

32) Видети детаљније: Slobodan Antonić, “Euroscepticism in Serbia”, нав. дело, стр. 67-96, као и Слободан Антонић, „О ‘дебриселизацији’ бирача: евроскептицизам у јавном мњењу Србије“, *Национални интерес*, бр. 1/2013, Институт за политичке студије, Београд, стр. 79-99.

33) Слободан Антонић, „О ‘дебриселизацији’ бирача: евроскептицизам у јавном мњењу Србије“, нав. дело, стр. 81.

34) Исто, стр. 82.

ропске интеграције и Евробарометар али и ова Истраживања која спроводи Институт за политичке студије).

Није случај Србије јединствен у погледу очигледне трансформације ставова од евроентузијазма ка евроскептицизму, у готово свим државама централне и источне Европе које су прошле чекаоницу за чланство у ЕУ биле су присутне ове трансформације.³⁵ Међутим, треба поменути пример Пољске у којој је ситуација била суштински обрнута него у Србији. Већина политичких партија су од самог почетка интеграција испољавале изражене евроскептичне ставове (Самообрана и Лига пољских фамилија, али у одређеној мери и Сељачка странка и Грађанска иницијатива, касније су се придружиле и неке друге попут тренутно владајуће Права и правде).³⁶ Ентузијазам пољских грађана у почетку је био низак и у складу са евроскептицизмом политичких партија али расте последњих година (у периоду 2016–2018. година константно око 50% Пољака има позитивну слику о ЕУ и тако се налази у врху међу позитивним ставовима грађана ЕУ³⁷). Закључак је да да ентузијазам грађана више није у складу са већински, евроскептичним ставовима политичких партија. Управо је то оно што је дијаметрално супротно у односу на Србију где партије испољавају ентузијазам а грађани скептицизам.

Један од парадокса евроскептицизма јесте тај што веома често он није заснован на политичким и/или економским чињеницама и оценама, већ на незнању. На основу недостатка знања или разумевања, он се брзо шири и пажљиво га негују мејнстрим медији који подсећају људе на лошу слику о ЕУ. Гледајући податке из анкете Евробарометра из 2015. године, 42% је изјавило да не разумеју како ЕУ функционише.³⁸ Ако не разумете како ЕУ функционише, да ли сте у стању да критички процените информације које се дају путем медија? Гледајући од 2010. године евроскептицизам се повећао не само у традиционално скептичним земљама, попут Данске и Велике Британије, већ и у земљама оснивачима, као што су Француска и Немачка.³⁹ Сам скептицизам није толико лош. У

35) Søren Riishøj, "Europeanization and Euroscepticism: Experiences from Poland and the Czech Republic", *Political Science Publications*, No. 25/2010, стр. 23, Internet, https://www.sdu.dk/-/media/files/om_sdu/institutter/statskundskab/skriftserie/euroscepticism_hjemmeside.pdf, 20/06/2018.

36) Исто, стр. 26-27.

37) "Public opinion in the European Union report", *Standard Eurobarometer* 86, 87, 88, 89, Internet, <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb>, 20/06/2018.

38) "Public opinion in the European Union report", *Standard Eurobarometer* 83, стр. 129, Internet, http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb83/eb83_publ_en.pdf, 28/04/2018.

39) Исто, стр. 7.

неким ситуацијама, евроскептицизам се може сматрати „здравом критиком“. Нажалост, у овом тренутку велики део скептицизма више је критика која није конструктивна јер не предлаже могуће компромисе.

*

* *

Евроскептицизам се први пут појавио 1985. године у британским новинама. Могло би се рећи да је од тада, у различитим облицима, попут тврдог или меког евроскептицизма, економског или политичког, постао стална компонента политичког пејзажа ЕУ. То је заиста сложен феномен. Са сваком новом фазом у развоју Европске уније, односно раније Европских заједница, мења се главни фокус евроскептицизма – од напада на идеју европског грађанства до супротстављања заједничкој валути и имиграционој политици, па чак и до критике целокупне идеје европских интеграција и њене неизвесне будућности, као што је последњих година случај. Треба напоменути да потпуни нестанак Европске уније више није опција, па чак и најтврдокорнији евроскептици осећају да је неизбежан неки минималан облик интеграције. Дилема остаје да ли ЕУ треба да буде „све ближе унија“ или да се врати у првобитно стање као зона слободне трговине са минималним наднационалним надлежностима. Национализам, културни, политички и економски разлози представљају главни извор неповерења и оклевања према ЕУ.

Феномен евроскептицизма носи извесну контрадикторност јер у себи обједињује два главна питања: да ли је евроскептицизам саставни део процеса интеграције или он представља полазну тачку за дезинтеграцију ЕУ? Одговор на ово питање зависи од угла из кога се посматра. Ниједан одговор није погрешан. Несумњиво је и саставни део и пут у дезинтеграцију чему сведочи Брегзит. Треба истаћи да се доживљај и интерпретација феномена разликује из визуре држава чланица и држава кандидата, у првом случају евроскептицизам је повезан са историјским развојем ЕУ, у другом случају евроскептицизам код кандидата је далеко сложенији. У земљама у транзицији које су скоро постале чланице (или су тренутно у процесу преговарања попут Србије), проблем није настао постојањем једне или две политичке партије које се супротстављају улазу у ЕУ, већ неговањем тзв. „популарног“ евроскептицизма. Државе кандидати треба да створе институционалну структуру за преговоре како би ускладили национално законодавство са европским и тек након завршетка преговора, грађани ће донети коначну одлуку за или против уласка на референдуму. Наглашено незадовољство људи ситуацијом у земљи и притисак ЕУ на убрзање скупих реформи представља до-

датни елемент неизвесности око уласка у ЕУ. Важно је узети у обзир све изворе евроскептицизма како би утицало на рационалну перцепцију ЕУ, што је могуће само уз континуирано ширење информација о функционисању ЕУ, као и значаја наметнутих реформи. Али и Европска унија би требало да се труди да поправи слику у медијима и да штап замени шаргарепом уколико не жели да једног дана међу будућим чланицама добије нове евроскептике попут Чеха, Хрвата и Пољака. Такође, чини се да став да Европа нема алтернативу управо води настанку нових скептика, нарочито у случају Србије.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић Слободан, „О ‘дебриселизацији’ бирача: евроскептицизам у јавном мњењу Србије“, *Национални интерес*, бр. 1/2013, Институт за политичке студије, Београд, стр. 79-99.
- Вукчевић Дејана М., „‘Банални европеизам’ и идентитет у процесу европске интеграције“, у зборнику: *Национални идентитет и међународне интеграције*, (приредили: Зоран Милошевић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 177-195.
- Истраживање јавног мњења*, Институт за политичке студије, Београд, 2015, рађено од 16. до 26. новембра.
- Истраживање јавног мњења*, Институт за политичке студије, Београд, 2016, рађено од 20. до 30. новембра.
- Истраживање јавног мњења*, Институт за политичке студије, Београд, 2017, рађено од 25. маја до 5. јуна.
- Истраживање јавног мњења*, Институт за политичке студије, Београд, 2017, рађено од 20. до 30. новембра.
- Радосављевић Иван, Јовић Никола, „Због чега расте евроскептицизам: ставови младих према Европској унији“, *Српска политичка мисао*, бр. 03/2016, Институт за политичке студије, Београд, стр. 101-119.
- Република Србија, Министарство за европске интеграције, *Европска оријентација грађана Србије: Испитивање јавног мњења (децембар 2017. године)*, Internet, http://www.mei.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/istrazivanja_javnog_mnjenja/javno_mnjenje_decembar_17.pdf, 26/04/2018.
- Тодоровић Јелена, „Евроскептицизам у земљама Европске уније“, *Српска политичка мисао*, бр. 03/2010, Институт за политичке студије, Београд, стр. 231-250.
- Antonić Slobodan, “Euroscepticism in Serbia”, *Serbian Political Thought*, Institut for Political Studies, Belgrade, Vol. 5, No. 1/2012, стр. 67-96.
- Conti Nicolo, “Party Attitudes to European Integration: A Longitudinal Analysis of the Italian Case”, *EPERN Working Paper* 13, 2003, Internet, <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-working-paper-13.pdf&site=266>, 30/04/2018.

- Flood Chris, “Eurocepticism: A Problematic Concept”, *Paper presented at the UACES 32nd Annual Conference and 7th Research Conference, Queen’s University Belfast*, 2002, Internet, <https://www.uaces.org/documents/papers/0201/flood.pdf>, 29/04/2018.
- Harmsen Robert, Spiering, Menno, “Eurocepticism and the evolution of european political debate”, in: *Eurocepticism: Party politics, national identity and european integration*, (eds. Robert Harmsen, Menno Spiering), Rodopi, Amsterdam, New York, 2004, стр. 13-35.
- Hooghe Liesbet, Marks, Gary, “Source of Eurocepticism”, *Acta Politica*, Palgrave Macmillan UK, Vol. 42, No. 2-3, 2007, стр. 119-127.
- Kaniok Petr, “Europeanists, Eurogovernmentalists, and Euroceptics: A Constructive Criticism of Previous Research”, in: *Eurocepticism and European Integration* (eds. Krisztina Arató, Petr Kaniok), Political Science Research Center, Zagreb, 2009, стр. 159-177.
- Kopecky Petr, Cas Mudd, “The two sides of eurocepticism: Party positions on european integration in East Central Europe”, *European Union Politics*, Sage journals, Vol. 3, No. 3, 2002, стр. 297-326.
- Leconte Cécile, “The EU Fundamental Rights Policy as a Source of Eurocepticism”, *Human Rights Review*, Springer International Publishing, 2014, Vol. 15, стр. 83–96.
- Lubbers Marcel, Scheepers Peer, “Political versus instrumental Eurocepticism: Mapping scepticism in European countries and regions”, *European Union Politics*, Sage journals, Vol. 6, No. 2, 2005, стр. 223-242.
- “Public opinion in the European Union report”, *Standard Eurobarometer 83*, стр. 129, Internet, http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb83/eb83_publ_en.pdf, 28/04/2018.
- “Public opinion in the European Union report”, *Standard Eurobarometer 86*, 87, 88, 89, Internet, <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/>, 20/06/2018.
- Søren Riishøj, “Europeanization and Eurocepticism: Experiences from Poland and the Czech Republic”, *Political Science Publications*, No. 25/2010, Internet, https://www.sdu.dk/-/media/files/om_sdu/institutter/statskundskab/skriftserie/eurocepticism_hjemmeside.pdf, 20/06/2018.
- Sorensen Catharina, “Danish and British popular eurocepticism compared: a sceptical assessment of the concept”, *DIIS Working Paper 25*, 2004.
- Taggart Paul “A touchstone of dissent: Eurocepticism in contemporary Western European party systems”, *European Journal of Political Research*, Wiley Online Library, Vol. 1, No. 33, 1998, стр. 363-388.
- Taggart Paul, Szczerbiak Aleks, “The Party Politics of Eurocepticism in EU Member and Candidate States”, *SEI Working Paper*, No. 51, 2002.
- Todorovic Lazic Jelena, Kolakovic Aleksandra, “Eurocepticism in the EU – old concept and new forms”, in: *Political Science, International Relations and Security Studies*, (eds. Stelian Scăunaș, Vasile Tabără, Eugen Străuțiu), Lucian Blaga University Press, Sibiu, 2016, стр. 153-167.

Jelena Todorovic Lazic

EUROSCEPTICISM IN SERBIA – OLD CONCEPT IN THE NEW SUIT

Resume

Euroscepticism is a heterogeneous and dynamic phenomenon. With each new phase in the European Union development (former European Communities), its main focus has been changed – from the attacks on the idea of European citizenship to the opposition to the common currency and immigration policy, and even to the critique of the overall idea of European integration. Nationalism, cultural, political and economic reasons are the main source of mistrust and reluctance towards the EU. It should be emphasized that the experience and interpretation of the phenomenon is different from the views of Member States and Candidate States, in the first case, Euroscepticism is linked with the historical development of the EU, in the second case, Euroscepticism is far more complex.

Euroscepticism in Serbia has many causes. First and most obvious is Euroscepticism caused by a pre-accession strategy. Discontent in Candidate States has been created due to long-term negotiations and policy of conditionality. The gap between the high motivation of these states wishing to become EU members and reality, contributes to increasing euroscepticism. There is fear of the spread of the negative consequences of liberalized trade, such as: the lack of competitiveness of domestic companies, the loss of jobs. In addition, it is worth mentioning: low standard of living, inability to participate in decision-making in the EU and fear of losing national and cultural identity. In transition countries that have recently become Member States (or are currently in the process of negotiating such as Serbia), the problem did not originate from the existence of one or two political parties that oppose the entrance into the EU, but fostering so called popular Euroscepticism. Emphasized people's discontent with the situation in the country and the EU's pressure to accelerate costly reforms is an additional element of uncertainty about joining the EU. Messages coming from Brussels are perceived as permanent conditioning, humiliation of Serbia, jeopardizing its identity. One of the causes of negative attitudes about the EU is primarily that citizens are either poorly informed or not informed at all. It is important to take into account all sources of Euroscepticism in order to influence the rational perception of the EU, which is possible only with the continuous dissemination of information on the functioning of the EU.

Keywords: Euroscepticism, European Union, Serbia, candidate states, European integration process

* Овај рад је примљен 01. маја 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. јуна 2018. године.